

Kitap Tanıtımı

Mukaddime, 2016, 7(1), 185-190
doi: 10.19059/mukaddime.00933

Tarihte ve Günümüzde Mehdilik, Yrd. Doç. Dr. Mahmut
ÇINAR, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, 238 sayfa.

Eserde, mehdilik konusu ele alınmaktadır. Niteliği itibariyle oldukça ilgi çekici bir konu olan mehdilik hususunda Çınar, konunun tarihi serencamı yanında çok güncel söylem ve tespitleri ve hatta bu doğrultudaki yaşayışı da araştırmasına dahil ederek oldukça nitelikli bir çalışma ortaya koymuştur. Konu; mehdiliğin çıkış nedenini, kültürel etkilenmeler ve özellikle de semavi dinlerde var olan kurtarıcı fenomen hususları açısından ele alınmıştır. Mehdilik, önce kronolojik olarak ardından da İslam dünyasında ortaya çıkış ve temellendirme yolundaki çabalar hususunda akli ve nakli delillendirmeler çerçevesinde problematik olarak incelenmiştir. Çalışma, mehdilik inancının temerküz ettiği Şiiiliği Tasavvufi anlayışla kıyaslayarak ele alması yönüyle diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Çınar; Kelâm, Tasavvuf ve Şia'nın mehdilik hususundaki söylem ve tartışmalarını tespit için her üç alanda literatür taraması yapmanın yanında İslam dünyasında mehdilik inancının en yoğun yaşandığı coğrafya olan İran'ın Kum kentindeki Mehdeviyet Araştırma Merkezi'nde de incelemelerde bulunmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Girişte araştırmanın önemi, yöntemi ve ardından kaynak tanıtımı yer almakta, ardından mehdilik kavramının tanımı ve kavramsal çerçevesine geçilmektedir. Yazar burada İslam'ın temel kaynaklarında var olduğu söylenen ve buradan üretilen mehdilik tanımlamaları ardından tarihi süreç içerisinde oluşan ve etkileşimlerle şekillenen mehdilik kültürünü tanımlamaktadır.

Yazar Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar her topluma gönderilen elçi ile birlikte zamanla bu ilahi mesajın dönüşümü ve tahrifi ile ortaya yeni dini kültürler çıktığını, elçi kültürünün devamlılığı yanında kültürel yapıların etkisi ile de toplumların yaşadıkları çıkmazların çözümü ya da kısa süreli başarıların devamı için bir kurtarıcı beklentisi içinde olduğunu söylemektedir. Söz konusu kurtarıcı Azteklerde **quatzalcoatl**, eski Mısır'da **ameni**, Hinduizm'de **kalki**, Budizm'de **mytreya**, mecusilik'te **saosyant**, Yahudi ve Hristiyanlıkta **mesih** olarak adlandırılrsa

da görev tanımı aynıdır. Ancak İslam kültüründe ise farklı kültürlerin etkisi ile **mesih** ve **mehdi** olmak üzere iki isim kullanılmaktadır.

Çınar, çalışmasının birinci bölümünde (27-109) mehdilik inancının çıkışı hususunda öncelikle kadim dinleri inceleme konusu yapmakta ve insanlığın varlığından itibaren kendisi ile yaşıt olan din anlayışını ve özellikle ahiret inancını ele almaktadır. Ahiret inancı deyince dinlerde ceza ve mükâfat hususu göze çarpar. Ancak insanlar bu dünyada yaşadıkları mağduriyetlerin giderilmesi için ahiret hayatından önce bu dünyada da bir hesaplaşma arzusuna sahiptirler. İşte bu noktada bir kurtarıcı figürü devreye girer. Yazara göre mazlum olan din müntesiplerinde döngüsel zaman tasavvurundan hareketle kötülükten sonra iyilik ve adaletin hâkim olacağı inancı oluşmuştur. Bu anlayışa Mezopotamya, kadim Mısır, İran ve hatta Aztek medeniyetinde rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Ortadoğu havzasında var olan kurtarıcı beklentisinin semavi dinlere etkisi olağandır. Bu beklenti Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlarda Mesih ya da Mehdi şeklinde isimlendirilerek hayat bulmuştur. Fakat semavi dinlerde ve İslam'da bu kurtarıcı ya bir peygamber ya da peygamberle soy bağı bulunan birisi olarak kabul edilmiştir. Ancak kadim ve önceki semavi dinlerden farklı olarak İslam'da tartışma, mehdinin varlığı yanında kimliği ve mensubiyeti etrafında da devam etmektedir.

İslam dünyasında Mesih inancı dini kaynaklardan hareketle oluşturulmuş iken, mehdilik inancının varlık sahasına çıkışında siyasi ve sosyal hayattaki mücadelelerin önemli oranda etkisi söz konusudur. Çınar, İslam dünyasında var olan genel Mesih ve Mehdi anlayışına ek olarak mehdinin kimliği hususunda kitlelerin beklentisi doğrultusunda bu görevi üstlenme gayretlerine de rastlamanın mümkün olduğunu belirtir. O, gerek Kur'an'da lafzi anlamda gerekse hadislerde bugünkü anlamda mehdiyi çağrıştıracak bir ifade olmamasına karşın, mehdi kültürünün meşruluğu amacıyla bu yolda hayli gayret sarf edildiği kanaatinde. Temel kaynaklarda kesin bir delilin var olmayışı nedeniyle mehdilik iddiasına kelâm alimleri pek fazla itibar etmemişlerdir. Buna karşın, tasavvuf literatüründe mehdilik inancı ve kültürü oldukça yaygındır. Şii literatüründe ise mehdilik bir kültürden ziyade öncelikle bir akide esasıdır. Dahası aralarında bazı nüanslar mevcut olmakla birlikte teoride tüm Şii dünyasında var olan mehdilik, pratikte hayatın adeta kendisine göre şekillendirildiği bir ölçüt mesabesindedir. Şiiler, tıpkı Mutezili anlayıştaki risalet gerekliliği paralelinde, imameti ve dolayısıyla da bunun devamı olan mehdiliği bir zorunluluk olarak kabul ederler. Dolayısıyla Şii dünyasında özellikle gaybet ardından mehdilik inancını beslemek ve güçlendirmek için ciddi bir literatür çalışmasına girişilmiştir.

Çınar, Kum şehrine, mehdiliğin tarihsel gelişimi ve günümüzde bu inanca yaptığı katkı açılarından ayrı bir yer ayırır. Çünkü burası, mehdinin yakınlardaki Camkâran mescidinde görülmesi ve Mecusî kültürel geçmişi nedeniyle mehdi kültürünün temerküz ettiği bir yerdir. Mehdiliği bu denli bir akidevi mesele haline getirmiş olan Şia ve özelde İmamiye'nin, iddiasını mantikî ispat noktasında zayıf

kalması hayli düşündürücüdür. Yazar bu eksiklik nedeniyle olsa gerek kelâm ilminin konuya yeterince eğilmediği kanaatindedir. Şia'nın bu hususta getirdiği en önemli delil, feyzi ilahî teorisi'dir. Buna göre, Allah ile kul arasındaki iletişimi sağlayan risalet bağı imamet ve mehdîyet üzerinden kurulmaktadır. Ayrıca Hızır ve Mesih'in hayatta olduğuna dair inanç, mehdinin hayatta oluşunun gerçekliği ve anlaşılabilirliğini kolaylaştırır. Ayrıca mehdinin hayatta olması inancı hâlihazırdaki yaşamı canlı tutma adına önemli bir etkidir. Yazar bu durumun, Şiiilerin günlük hayatını şekillendirdiği kanaatindedir (hamd ve senâlardan sonra mehdîye dua, günlük namazlarda ona dua edilmesi, mehdinin çocuk masallarının kahramanı yapılması vs.).

Şii mehdî literatüründe mehdinin özellikleri oldukça ayrıntılı bir şekilde aktarılır. Buna göre mehdî Hz. Ali ve Hz. Hüseyin zürriyetinden olup deccaldan sonra genç yaşta zuhur edecek, Hz. İsa kendisine tabi olacak, deccalı öldürecek, kendisiyle kıtlıklar bitip bolluk ve huzur gelecek, belirli bir süre hüküm sürecek ve bu sürede Hz. Hüseyin'in intikamını alacaktır. Kendisinin söz konusu görevleri tamamlaması ardından vefatı gerçekleşip ardından da ric'at dönemi başlayacaktır. Bu dönemde tamamlanamamış hâkimiyetler tamamlanmış olacaktır. Çınar, Hz. Muhammed'in risaletine inanmayan bir kitlenin Mesih anlayışı taşımalarını anlayışla karşılarken İslam dinine mensup olanlarda mehdilik inancının varlığını hayretle karşılar. Bunu iki neden bağlar: İslam'ın yeşerdiği havzalardaki inançlarla etkileşim ve İslam tarihinde vuku bulan çatışmalar.

İkinci bölümde (111-193), Şii literatürde mehdilik inancını temellendirmek için referans gösterilen ayetler incelenmektedir. Yazar, kendi mantığı içinde tutarlı olarak gözüke de söz konusu ayetlerin batını tefsir ve te'vil yoluyla dayanak olarak gösterildiği kanaatindedir. Bu bağlamda, Hud 11/8 deki "belirli bir süre" ifadesini "el-Kaim'in kıyamına kadar olan süre", İbrahim 14/5 deki "eyyamullah"ı "el-kaim'in zuhur edeceği gün", el-Enbiya 21/105'teki "salih kullar" ifadesine "el-kaim ve adamları", keza "yeryüzünün ölümü" gibi ifadelerin geçtiği ayetlere "zulüm ve haksızlık" anlamları verilmektedir.

Tasavvuf çevreleri de bu hususta bazı ayetleri dayanak olarak gösterir. Buna göre el-Hac 22/47 "bin yıla tekabül eden gün" ifadesi mehdinin zuhuru, ez-Zümer 39/68'deki "Allah'ın dilediği kimse hariç" ifadesi mehdinin Akka'da öldürülen adamlarından geriye kalan kişi" olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu te'viller içinde en sıra dışı olanı ise Necm 53/3-4 "O, heva ve hevesinden konuşmaz konuştukları vahiyden başka bir şey değildir" ayetlerine getirilen "mehdinin vereceği hükümlerin kendisine ilham meleği tarafından aktarılması" yorumudur. Bu çabalar, akidesini ispat için Şiiilerin ve Ehl-i Sünnet mutasavvıflarının mehdî ayetleri batını tefsir ve te'villerle ele aldıklarını göstermektedir.

Sünnî hadis ve tarih kaynaklarında da mehdî inancını destekler mahiyette rivayetlere rastlamak mümkündür. Çınar, gerek selefi kesimin gerekse hadisçilerin sırf rivayetlerin varlığından hareketle bu anlayışı benimsemesini

kendilerinin taşıdığı bid'at ve hurafe hassasiyetleri nedeniyle garip karşılar. Şüphesiz bu durum Şii çevrelerin işini kolaylaştırmaktadır. Bu sayede Şii çevreler evveleminde Sünni kaynaklarda yer alan rivayetlere yer vermektedirler. Sünni kaynaklarda yer alan mehdiler ibareleri ve Kitabu'l-Mehdi bölümleri, keza fiten hadisleri içinde mehdie ayrılan kısımlar, Şii çevrelerin önemli dayanaklardır. Bu rivayetler genel olarak mehdinin nesebi, Hz. Muhammedin ümmetinden olması, Hz. İsa oluşu, hükümranlılık süresi, zuhur edeceği yer gibi konularda mevcuttur.

İmamiye Şiası ehl-i sünnet kitlesini mehdilik üzerinden ilzam etmek için mehdiliğe dair sünni kaynaklarda yer alan bu yöndeki rivayetlere öncelikle yer verir. Ehl-i sünnet hadis literatüründe mehdiyle ilgili yer alan rivayetlerin güvenilirliği hususunda ise yazar, rical kaynaklarına başvurarak sened zincirlerinde yer alan her raviye dair cerh tadil durumlarını tespit etmeye çalışmıştır. Ravi zincirinde genel anlamda yapılan tespitler; ravilerin bir veya birkaçında güvenilirliğin olmayışı, teşeyyü temayüller, vehim, kötü hıfz, Hz. Ali taraftarlığı, ihtilât, tedlis ve zayıflık gibi hususlardır. Daha dikkat çekici olan ise, senedlerde yer alan ravilerin Hicaz bölgesinden olmamalarıdır. Söz konusu rivayetler kısmen de olsa metin açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yazar, ehl-i sünnet çizgisi içinde mehdiye dair homojen bir inanç olmadığı görüşündedir. Bu inanca sahip olanların bulunduğu imkân ve şartlar açısından bir analiz yapıldığında durum daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü bu fikri benimseyen sufler genel olarak ya siyaseten bir baskı yaşamış ya coğrafi açıdan İslamî ortamdaki uzakta kalmış ya da hilafetin el değiştirmesi ile vuku bulan toplumsal çatışmaların odağında bulunmuşlardır. Şii ve Sünni kesimin mehdi inancı arasındaki farkları şöyle sıralamak mümkündür: Şiilerde Mehdilik akide esaslarından imametinin bir cüzüdür. Mehdi Hz. Peygamberden itibaren masum imam zincirinin son halkasıdır, hayatta olup zuhuru beklenmektedir, masumdur ve adeta güncel hayatın merkez noktasındadır. Sünni inanışta ise mehdilik inanç esaslarından değildir, mehdi ile önceki halifeler arasında kesintisizlik aranmaz, şu an hayatta olmayabilir, masumluk şartı yoktur, kıyamet alameti değildir ve günlük hayatı şekillendirecek ölçüde hayatın merkezinde yer almaz.

Üçüncü bölümde (195-223) çağdaş mehdi anlayışının evrimini ve tarihi mehdilikle olan benzerlikleri ele alınır. İslam'ın Anadolu'ya İran üzerinden ve tasavvufi faaliyetlerle ulaşması, Şia'nın buradaki mevcut İslami anlayışa etkisini özetler. Nakşiler haricindeki tarikatların Hz. Ali'ye referansta bulunup bu yolla şöhrat kazanmaları ise bir diğer önemli husustur. Buna rağmen Nakşi çizgisinde olan tasavvufi anlayışlarda bile mehdilik inancının hakim olduğunu, ancak bazısında ise mehdiliğin bir kurtarıcı olarak değil de her asırda değişen bir müceddid olarak kabul edildiğini söyler. Anadolu insanının seyyid ve şeriflere karşı beslediği sevgi ve saygı, aradaki etkileşim ve bağlılığın bir diğer ifadesidir. Dolayısıyla tasavvuf ve teşeyyü arasındaki etkileşim, Sünni kültürdeki bir kısım dayanak ve yaşayış sebebiyle zamanla tek taraflı değil adeta çift taraflı bir hale dönüşmüştür. Yazar tasavvuf-teşeyyü kültürü arasındaki benzerliği, ilgi ve alakayı

Şia'nın "Zamanın imamını tanımadan ölen cahiliyye ölümü üzerine ölür" ve tasavvufun "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözleriyle özetler. Ancak tasavvufta mehdilik etkisi ve varlığında Hallac-ı Mansur'un payı büyüktür. Çınar, İran'da mehdi kültürü üzerinde kurumsal anlamda sürdürülen çalışmalara karşın bu inanın Anadolu'da kültürel anlamda etkisini ve kuvvetini arttırdığını söylemektedir. Ayrıca ona göre mehdi kültürünün oluşumunda etken olan siyasi ve sosyo-kültürel buhran ortamının Orta Doğu'da her zamankinden daha fazla var olması mehdi inancını besleyen bir atmosferdir.

Sonuç bölümünde yazar, mehdiliğin İslam coğrafyası içinde akidevî açıdan geniş kitleleri kapsamadığını belirtir. Bu hususta kesin nasların olmaması, olayı akidevi olmaktan kültürel bir düzeye indirger. Bu durum mehdiliği bir umut ve teori durumuna getirmektedir. Kültürel anlamda bu ölçüde bir mehdilik tasavvuru yaygınlığının makul bir şey olduğunu öne sürer ve bunu şu delillerle ifade eder: Mehdiliğe yönelik bir takım rivayetler, İslam Tarihi'nde yaşanan siyasi ve sosyal buhranlar, inanç etkileşimleri, siyasal başarı özlemi gibi hususlar bu inancı beslemiştir. Ona göre Mehdilik inancının sakıncası, siyasi ve sosyal atalete sebebiyet vermesi ve Müslümanların üzerlerine düşen vazifeleri ötelemeleridir. O, mehdiliğin ve mehdilik kültürünün yok sayılması yerine, bunun bireysel bazdan toplumsal baza dönüştürülmesini ve özlenen dini yaşantının hayata geçirilmesi için aynı ya da farklı zamanlarda lider şahsiyetlerin gösterdiği çabaların mehdilik dairesi içinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler.

Çalışma akıcı bir dille hazırlanmış olup, alanında önemli bir hususun tespit ve analizini bizlere sunmasıyla hayli önemlidir. Ancak yazar mesih-mehdi fenomeninin arka planını, giriş ve birinci bölümde vermesine rağmen yer yer aynı hususa dönerek tekrarlara düşmüştür. Aynı durumu Sünni tasavvuf kültürün Şia coğrafyasıyla olan ilişki ve etkileşimi hususunda da görmek mümkündür. Keza Sünni tasavvuf kültüründe mehdi inancını benimseyenlerin bu yoldaki çaba ve delillerinde de yer yer tekrarlara düşülmesi, kitaptaki bölümlendirmenin yer yer kaybolmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca Şia'nın imamet akidesine sahip olduğu ve mehdiliğin bunun bir cüzü olması hususu, eserde maalesef sürekli tekrar eden bir bilgi hatta vurgu durumundadır.

Üçüncü bölümde yer alan Tasavvuf'un mehdi tasavvuru isimli alt başlıkta İbnu'l-Arabî, Faruku's-Sirhindî ve İmam Rabbanî'nin mehdiliğe dair tanım ve değerlendirmelerine yer verilirken hemen ardından bu görüşlere katılmayan Said Nursî'nin, klasik Nakşi yorumunun aksine mehdiyi bir tek kişi olarak değil de kolektif bir bakışı açısı ile ele almasına yer verir. Ancak aynı başlıkta hangi kıstas ve ölçütle yaptığını açıklamaksızın tasavvuf başlığı altında Fethullah Gülen'in mehdilik hususundaki tespitlerini ardı ardına sıralar. Bu alıntılar hem başlıkla uyumsuz durmakta hem de içeriğindeki oldukça dağınık bilgi aktarımı ve tespitler açısından bütünlüğü bozmaktadır. Yine aynı bölümde mehdilik inancını reddedenler alt başlığında İbn Hazm (ö. 456/1064), Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi (ö. 597/1201), İbn Haldun (ö. 808/1406) ve Ahmed Emin (ö. 1878-1954)'in

görüşlerinden sonra Hayrettin Karaman'ın 2011 yılında bir gazete köşe yazısında konuya dair yaptığı değerlendirmelere yer verir. Bu aktarımlar genel mesajdan fazla uzaklaştırmadığı gibi bu hususlar eserin hedeflediği mesajın aktarılmasını da engellememektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Çalışmada; Şii ve Sünni tasavvufi dünya arasında mehdilik hususundaki örtüşme ve farklılıkların tespiti yanında, genelde kurtarıcı kabulünün sosyo-psikolojik bir noktadan apokaliptik bir noktaya nasıl dönüştüğü başarılı bir şekilde işlenmektedir.

Abdurrahman DEMİRCİ

Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniv.

İlahiyat Bilimleri Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü